

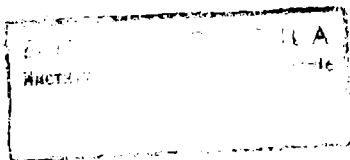
ИСТОРИСКИ ЗАПИСИ

ОРГАН ИСТОРИСКОГ ДРУШТВА НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ ЦРНЕ ГОРЕ

Књига I, свеска 3-4

Ц Е Т И Њ Е

Март-април 1948

Његошева „Биљарда“

Првих година своје владе млади Његош је становао у конаку цетињског Манастира, гдје је провео извјесно вријеме уз свога претходника митрополита Петра I и прије доласка на митрополитску столицу. Касније је саградио себи нови двор, који је временом добио назив »Биљарда«, по билијару који је Његош набавио и на коме је у томе новом двору врло често и радо играо. Изгледа ми, да за вријеме Његошево није био у употреби назив »Биљарда« за цијелу зграду, већ само за салу у којој је био намјештен билијар, но ја ћу у току свога излагања, да не би било неспоразума,¹⁾ употребљавати каткад назив »Биљарда« за нови Његошев двор и за вријеме у коме он још није био одомаћен.

Главно питање које бих желио да ријешим овом приликом јесте вријеме подизања тога новог двора, јер у нашој научној литератури о томе питању има толико разних података, да се године његова зидања крећу између 1831 и 1847 године! Ни питање скидања оловног крова са овога новог Његошевог двора није у нашој науци пречишћено, па ћу и то питање моћи ријешити, јер сам о томе нашао у Државном архиву на Цетињу оригинална документа.

Ево неколико навода о зидању тога Његошевог двора од лица, која су најбоље могла дати тачно вријеме подизања зграде, јер су краће или дуже вријеме провела на Цетињу за вријеме Његошево. Тако, на примјер, Вук Врчевић, који је дуго био са Његошем и који му је 1836 године преписивао текст »Слободијадек«,²⁾ у своме дјелу о животу и раду Петра II

¹⁾ Савременици Његошеви зову Манастир „стари двор“, а Биљарду „нови двор“, док ће каснији посјетиоци Цетиња за Биљарду употребљавати назив „стари двор“, а „нови двор“ зову зграду у којој је био двор књаза и краља Николе (у тој згради је данас Народни музеј).

²⁾ Вукова преписка књига VI, Београд 1912, стр. 498.

каже, да Његош »започе друге године (своје владе) за себе и чиновнике зидати једну доста дугачку кућу, далеко од манастирске авлије 40 корака . . .«,³⁾ а то би значило 1831 или најкасније 1832 године. Милорад Медаковић провео је више година на Цетињу за вријеме Његошево и књаза Данила. Први пут је дошао на Цетиње 1844 г.⁴⁾ и у четири своја дјела говори о зидању Његошевог новог двора. Прво дјело изашло је из штампе 1860 год. и Медаковић у њему пише: »Још 1841 год. саградио је владика (Раде) велики дом на Цетиње са 14 пријеклада или соба . . .«⁵⁾ Осам година касније издаје друго дјело, у коме исправља неке грешке руског научника Викентија Макушева, па такође и грешку када пише, да је нови књажевски дворцац (касније названи Биљарда) подигао књаз Данило. Медаковић и овом приликом пише, да је тај дворцац подигао Његош 1841 год.⁶⁾ У својој монографији о Његошу Медаковић прича о Његошевом путу у Русију 1836—1837 године, па наставља: »Повративши се владика са пуном руком из Русије у Црну Гору, бјеше задовољан и почне се старати за бољитак своје Црногораца . . . Он сагради велики дом на Цетиње за себе, сенаторе и за секретара . . . У овом новом дому бјеше 25 одјељења . . .«⁷⁾ Медаковић има и једну монографију о Цетињу. У њој Медаковић пише ово: »Владика Раде, кад је добио новаца из Русије, саградио је дугачку кућу на Цетиње, опет близу манастира, у којој бјеше 20 соба и билијар, коју зваху онда нова кућа, а доцније биљарда.«⁸⁾ Као што се види, из ових Медаковићевих дјела није могуће поуздано примити не само годину зидања Његошевог двора, већ ни број одјељења у згради (14, 25 и 20!).

Нићифор Дучић живио је на Цетињу од 1862 до 1867 године,⁹⁾ па је за то вријеме прикупљао разне податке о про-

³⁾ Чланци и прилози о српској књижевности прве половине XIX века, Нови Сад 1914, стр. 147.

⁴⁾ Милорад Медаковић: Живот и обичаји Црногораца, Нови Сад 1860, стр. III.

⁵⁾ Ibidem, 163.

⁶⁾ Милорад Медаковић: Црна Гора и нека објашњавања о њој, Нови Сад 1868, стр. 32.

⁷⁾ Милорад Медаковић: П. П. Његош његова последња владајући владика црногорски, Нови Сад 1882, стр. 80.

⁸⁾ Милорад Медаковић: Цетиње црногорска престоница, Нови Сад 1894, стр. 11.

⁹⁾ Годишњак Српске краљевске академије VIII, Београд 1895, 146—149.

шлости Црне Горе и Цетиња. У тим својим биљешкама Дучић каже, да »до 1847 год. није било ниједне куће на Цетињу, осим манастира, у којему су сједиле црногорске владике. А те године владика Петар II сазида себи конак одвојено од манастира у растојању неколика корака . . .«¹⁰⁾

Лавров, Ровински и Томановић у познатим монографијама о Његошу немају никаквих детаља о зидању Његошевог двора. Лавров каже, да је Његош за смјештај Сената и за себе подигао на Цетињу већу кућу, у народу названу »биљарда«, у којој је била и владичина библиотека, а у којој је живио и Његошев секретар,¹¹⁾ док Ровински¹²⁾ и Томановић¹³⁾ само цитирају познати нам текст о томе питању из Медаковићеве монографије о Његошу.

Новији писци ослањају се већим дијелом на Дучића. Тако д-р Владан Ђорђевић понавља Дучићев текст, да је Биљарда подигнута 1847 године и да је она прва кућа на Цетињу, сем манастира,¹⁴⁾ а то исто каже и професор Петар Шобајић у једном кратком опису Цетиња.¹⁵⁾ Душан Вуксан је једном приликом узгредно напоменуо, да »до 1837 и није било друге куће на Цетињу осим Манастира«,¹⁶⁾ а у своме посебном чланку о Биљарди пише: »Вративши се из Русије с другог пута 1837 год. Владика Раде подиже за себе нови двор, који ће доцније добити име Биљарда . . .«¹⁷⁾

Познате су ми четири монографије о Цетињу. У њима имамо такође разне и неодређене податке о зидању Биљарде. Ровински у своме раду о историском развоју Цетиња наводи само то, да је овај нови двор »грађен Владиком Петром II и мало дозидан при Књазу Данилу«. ¹⁸⁾ Што је казао

¹⁰⁾ Гласник Српског ученог друштва књ. XL, Београд 1874, стр. 23 и Књижевни радови књ. III, 25.

¹¹⁾ П. А. Лавровъ: Петръ II Петровичъ Њѣгошъ Владика Черногорскій и его литературная дѣятельность, Москва 1887, 99—100.

¹²⁾ П. А. Ровинскій: Петръ II (Раде) Петровичъ Њѣгошъ Владика Черногорскій (1830—1851), С.—Петербургъ 1889, 84.

¹³⁾ Д-р Л. Томановић: Петар други Петровић-Његош као владалац, Цетиње 1896, 81—2.

¹⁴⁾ Д-р Владан Ђорђевић: Црна Гора и Аустрија 1814—1894, Београд 1924, 49.

¹⁵⁾ Ст. Станојевић: Енциклопедија српско-хрватско-словеначка, Загреб 1929, књ. IV, стр. 894 (s. v. Цетиње).

¹⁶⁾ Цетињски часопис Записи књ. XV, стр. 324, нап. 1.

¹⁷⁾ Записи XXV, 13.

¹⁸⁾ Грлица календар црногорски са шематизмом за г. 1889 (Цетиње), стр. 67.

Медаковић у својој монографији о Цетињу већ смо видјели. Почетком овога вијека објавио је један водич по Цетињу на француском језику Милан Павловић. Павловић наводи само то, да су се 1838 године, приликом посјете саксонског краља, на Цетињу налазиле поред манастира само двије зграде: данас звана Биљарда и једна кућица у којој је био Сенат.¹⁹⁾ Дугогодишњи цетињски професор Лазо Поповић мисли, да је Биљарда подигнута »тек после 1842 године«.²⁰ У једном краћем прегледу развитка Цетиња, објављеном 1931 године, понавља се о Биљарди само оно, што је о њој казао 1901 године Милан Павловић.²¹⁾

Нећу се дуже задржавати навођењем овако неодређених података о зидању Биљарде, јер је и ово доста за доказ, да се по нашој историској литератури није било лако одлучити за прихватање ма које одређене године за подизање Његошевог двора, касније названог Биљарда. То ме је и приморало да се мало дуже позабавим овим питањем и мислим, да ћу моћи на исто позитивно одговорити.

По моме мишљењу, Његош се за зидање свога двора ријешио још док је био на путу или убрзо после повратка са свога другог пута у Русију. Он се са тога пута повратио на Цетиње средином августа 1837 године,²²⁾ а увјерен сам, да је одлуку за брзо зидање те нове зграде за своју резиденцију, за сједнице Сената и за важније госте који долазе на Цетиње донио највише под утицајем познатог Караџићевог дјела о Црној Гори и Црногорцима, које је изашло на њемачком језику у Штутгарту почетком 1837 године.²³⁾ Нијесам могао утврдити је ли то Караџићево дјело било изашло из штампе до 6/18 фебруара (1837), када је Његош отпутовао из Беча за Русију,²⁴⁾ али је сигурно да до тада није Његошу била позната садржина Вукове књиге, јер иначе не би Караџић за вријеме Његошевог бављења

¹⁹⁾ Milan J. Pavlovich: Guide de Cettigné, Marseille 1901, p. 10.

²⁰⁾ Цетиње и Црна Гора, приредило Професорско друштво, Београд 1927, 31,

²¹⁾ Илустровани званични Алманах-шематизам Зетске Бановине, година прва, Сарајево 1931, 244.

²²⁾ Чупићева Годишњица књ. XXXIII, Београд 1914, 290 и Писма Петра Петровића Његоша у редакцији Душана Вуксана, Београд 1940, књ. I, стр. 245—246.

²³⁾ Љуб. Стојановић: Живот и рад Вука Стев. Караџића, Београд 1924, 446. — Караџић је био на Цетињу од почетка септембра до краја октобра 1834 и у другој половини маја 1835 (Ibidem, 425).

²⁴⁾ Чупићева Годишњица XXXIII, 282.

у Бечу стално био у његовом друштву, па често код њега чак и на спавању.²⁵⁾ Приликом повратка из Петрограда Његош је могао у Бечу добити Вукову књигу, јер један примјерак своје књиге Вук шаље Фрушићу још 17 маја,²⁶⁾ а Његош се повратио у Беч 24 јуна (6 јула) 1837 године. У Бечу се задржао свега десетак дана, а 11/23 августа већ је био на Цетињу.²⁷⁾ До 19 септембра / 1 октобра не само да је Његош знао садржину Караџићеве књиге, већ се до тога дана знало чак и у Бечу, да је Његош незадовољан Вуковим дјелом. Тога дана, наиме, Јан Колар пише Караџићу једно писмо из Беча, које завршава овим ријечима: »Чујем да Владика није врло задовољан с Вашом Црн о м Г о р о м, али то не треба да вас смета, да истину пишете.«²⁸⁾ Караџић је већ два дана касније молио аустриског капетана Орешковића, који је живио у Котору, да извиди због чега је Његош на њега љут, па Орешковић 13/25 октобра о томе пише Његошу и чак му у прилогу шаље Караџићево писмо.²⁹⁾ Његош, изгледа, овом приликом није директно Орешковићу казао што га пече из Караџићеве књиге,³⁰⁾ али 8/20 новембра Орешковић пише Караџићу из Котора доста опширно писмо, у коме се налазе и ови редови: »Био сам двапут с нашим Владиком: једном у Стањевићу, а други пут у манастиру под Маином; колико сам могао разумјети, једина ствар која му у вашој књижици није била по вољи јест ваше описање Сенаторске куће, у којој кажете да на једна врата сенатори, а на друга магарац улазе...«³¹⁾ Орешковић даље пише Караџићу, како га је Његош увјеравао да исто као и раније Вука »љуби и поштује« и много га је поздравио, али одмах иза тога Орешковић додаје: »У Црној Гори много се ради и послује; на Цетињском пољу делаће се на пролеће кућа за се-

²⁵⁾ *Ib.*, 275—6 и Српски књижевни гласник од 1 новембра 1910, 677.

²⁶⁾ Вукова преписка VI, 261.

²⁷⁾ Годишњица Николе Чупића књ. XXXIII, стр. 289—290.

²⁸⁾ Вукова преписка V, 513 и Записи XXV, 72.

²⁹⁾ Записи XIV, 322.

³⁰⁾ *Ib.*, 326.

³¹⁾ У српском преводу Караџићев опис из 1837 године гласи: „На 50 корачаји од прилике од манастира налази се једна дугуљаста камена зграда на један под покривена сламом, то је сенатска кућа, и обично се зове кратко „Сенат“. У њу се улази на двоја врата. Једна врата воде у одјељење у коме се затвара рогата стока и магарци. Кад се уђе на друга врата наилази се на двоја друга. Кад се отворе десна улази се у простор у коме

наторе и једна за школу, и сад се већ камење за то приправља.«³²⁾ Очигледно је, дакле, да је ово обавјештење Караџићу о зидању нове куће за сенаторе везано с његовим описом старе сенаторске куће, а свакако је у вези и с Вуковом намјером да своје дјело о Црној Гори и Црногорцима изда на српском језику, о чему је био издао и оглас још у априлу 1837 године,³³⁾ но од тога је одустао, вјероватно и тога ради, »да се не замери Владици и Црногорцима« — каже Љуба Стојановић.³⁴⁾

је више постојећа напуњенијех сламом; ту спавају сенатори; о зидовима им висе дуге пушке. Лијева врата воде у одјељење у коме је поред зида једна камена клупа; на средини на поду види се једно мјесто које представља огњиште, и на коме се ложи ватра; око њега се држе сједнице. Ту један слуга готови јело за сенаторе, и ту се грију кад је хладно вријеме...» (Вук Караџић: Црна Гора и Бока Которска, превод Љуб. Стојановића, Београд 1922, стр. 57). — Др. Биазолето оставио је детаљан опис те старе сенатске зграде из 1838 године. Он о њој пише: »Народни послови расправљају се и решавају у једном удешеном за то здању, које се зове с е н а т и које се налази неколико корачаја удаљено од стана високопреосвештеног... То је једна стара грађевина дугуљастог облика, са зидовима без клака (сухомеђа), прозори мали и на великој висини, без горњега пода; кров је био од танких камених плоча, које су стављене међу уријетко и без свакога реда намјештенијема гредицама (кључевима) од грана и граничица од дрвећа; бојали су се да не буде претежак, јер кад би био имало закљачен могао се је срушити. Унутрашњост је била сва зачачана, а до неке висине била је раздијељена на три одјељења кољем заплетенијем пружењем (плотом). У првом одјељењу од уласка на лијево били су кревети, састављени уједно, чини ми се шест, од простога дрвета, који су по прилици служили за ноћиште сенаторима који су долазили из даљине. Одјељење које шљедује, по средини, служило је као сала, у којој су се држале сједнице сенатске. По средини овога одјељења при земљи, била је гомила пепела, по чему се видјело, да се је тамо ложила ватра; одозго над истим пепелом висиле су вериге од гвозђа, утврђене за једну попречну греду, на слику огњишта у нашијем кухињама, по чему се могло судити, да је то иначе служило за готовљење јела. Наоколо било је 12 камена, међу којима један напоособ стављен на мало узвишено мјесто, до близу једне стопе и по; све је то камење неотесано и једнако, само није све високо толико, колико онај први. Сваки од сенатора заузима мјесто на једном од онијех камена и, сједећи наоколо огњишта, с чибуцима у устима, расправљају послове од више важности. Одвојено узвишено мјесто наравно да је одређено за преосвештенога или за онога ко га заступа, као предсједник. Треће одјељење по свој прилици било је за стражу или слуге, зашто је било тјешње, запуштеније и ниже од другијех« (К њ и ж е в н и л и с т Година II, Цетиње 1902, свеска IV, стр. 87—88 и Календар Г р л и ц а за 1889 годину, стр. 69; превод је Павла Ровинског).

³²⁾ Вукова преписка VII, 480 (курзив је мој овдје и у цијелом чланку) и Љуб. Стојановић: Живот и рад Вука Стев. Караџића, 449.

³³⁾ Љуб. Стојановић: Живот и рад Вука Стев. Караџића, 449.

³⁴⁾ Ibidem.

О припремању материјала за зидање новог двора ја сам нашао један податак и у Архиву на Цетињу. Он се налази у Његошевом писму од 18 јануара 1838 године, које шаље руском консулу у Дубровнику Јеремији Гагићу. Његош се жали Гагићу, што још није примио руску помоћ за друго четворомјесечје 1837 године, а надао јој се и крајем 1836 године, »будући да је требало чиновницима овдашњима дати жаловање одма(х) први(х) дана новог лjeta, а нисам га имао откуда дати, јер новцима које сам од Г-на Подполковника Озерецковскога за прву трет примио исплатио сам Сенаторима и Гвардији жаловање, које им је сједовало за време одсуствија, а нешто се потрошило — продужује Његош — и за материјал који се набављао за зданија, која сам уједно с Г-н Подполковником нашао за неопходимо нуждно постројити«. ³⁵⁾

Из наведених података сигурно се може закључити, да је првих лијепих прољетњих дана 1838 године почело зидање Његошевог двора, али тачан датум нијесам могао установити.

Може се поуздано утврдити и то, да је овај нови двор, касније назван Биљарда, био под кровом већ у мају исте, 1838, године. Да је зграда тада била подигнута постоје два сигурна доказа, који су за науку били познати још 1841 године, јер су те године објављена оба дјела из којих се то могло утврдити, те није било потребно толико нагађања о зидању Биљарде код разних наших историчара и неисторичара.

Прво дјело јесте руског рударског инжињера Јегора Петровића Коваљевског. Он је дошао у Црну Гору у мају 1838 године. О његовом доласку на Цетиње извјештава Његош 26 маја (1838) руског вицеканцелара Неселрода (Петроград), посланика Татишчева (Беч) и консула Гагића (Дубровник) и свима каже, да је Коваљевски дошао на Цетиње »ових дана«. ³⁶⁾ Да се бављење Коваљевскога односи на 1838 годину

³⁵⁾ Цетињски архив. — У једном извјештају которског среског начелника од 23 новембра 1837 године стоји, да је руски цар дао Његошу за вријеме боравка у Петрограду 40.000 фиорина „за подизање нових зграда“ (прото Љубо Влачић: Петровић Петар II Његош, Београд 1937, стр. 43).

³⁶⁾ Д. Вуксан: Писма Петра Петровића Његоша, 310—313 и Споменик Српске краљевске академије LXXXI, Београд 1935, стр. 4.

то се види и из његовог дјела,³⁷⁾ ма да је оно штампано у Петрограду тек 1841 год. Прва глава његовога дневника о бављењу у Црној Гори носи наслов »Прелазак из Котора на Цетиње« и датирана је 16/28 маја (1838 године), те је очигледно да је он тога дана већ био на Цетињу. Описујући Цетиње и начин управе у Црној Гори, КовалеВСКИ каже и ово: »Сусједи Црне Горе навикли су да исцрпљују своју оштроумност над сиромашном зградом, у којој је раније био смјештен Сенат и над неписменошћу многих сенатора . . . Сенат је сада пренесен у прелијепу грађевину, саграђену од садашњег владике начуђење цијеле Црне Горе.«³⁸⁾

Исте године и истог мјесеца Цетиње је посјетио саксонски краљ Фридрих Август. Краљ са пратњом био је на Цетињу 31 маја и 1 јуна 1838 године по новом календару, то јест 19 и 20 маја по старом календару. Д-р Бартоломео Биазолето, члан краљеве пратње, детаљно је описао ову посјету и дјело о томе објавио на италијанском језику 1841 године,³⁹⁾ дакле исте године, које је и КовалеВСКИ објавио своје дјело на руском језику. Руски научник Павле Ровински, који је написао једно капитално дјело о Црној Гори у шест књига и једну одличну монографију о Његошу, имао је у рукама то врло ријетко Биазолетово дјело и превео је један одломак из описа краљеве посјете Цетињу. Ровински је описао и двије слике које је Биазолето објавио уз своје дјело. То су слика Његошева и слика ондашњег Цетиња. Нијесам могао годинама доћи до Биазолетовог дјела, те сам се морао послужити подацима које износи Ровински, а из њих се може утврдити да је нови Његошев двор тада био озидан, јер се на слици Цетиња, по опису Ровинскога, виде: Манастир, кула звана Табља, зграда касније названа Биљарда и још свега двије куће.⁴⁰⁾

³⁷⁾ Четиње мјесеца вь Черногоріи Ег. Ковалевскаго, С.—Петербургъ 1841, стр. 132.

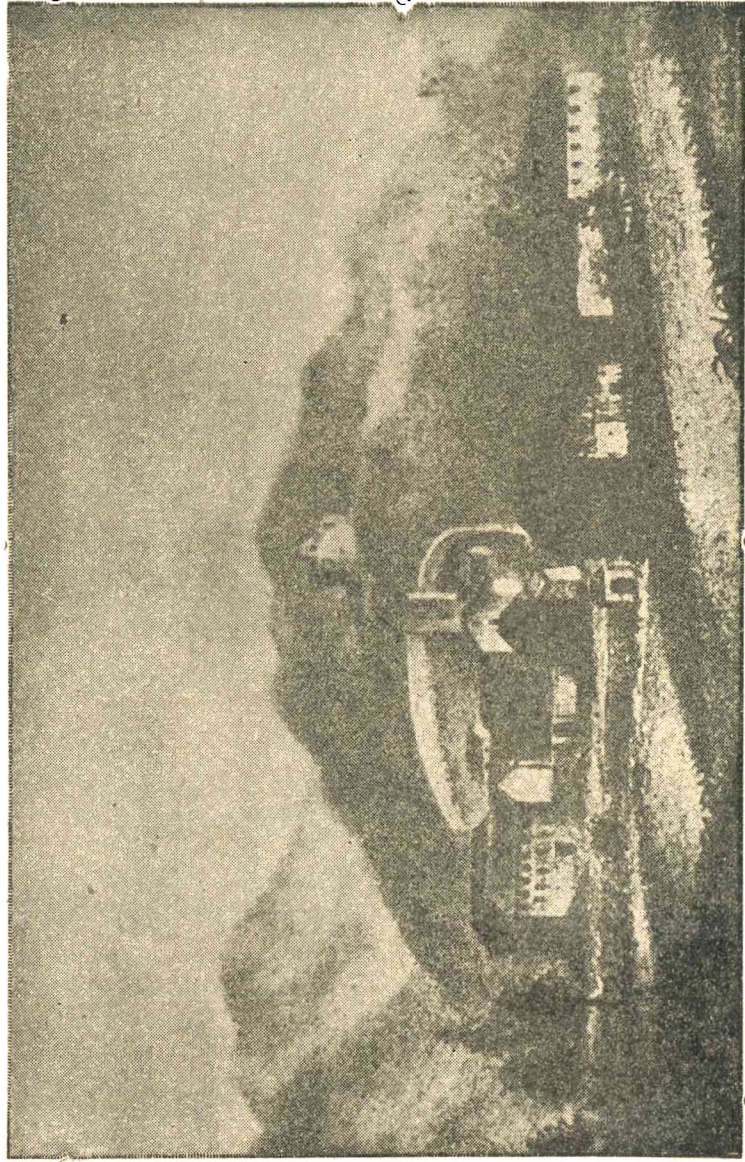
³⁸⁾ *Ib.*, 9—10.

³⁹⁾ *Relazione del viaggio fatto nella primavera dell'anno 1838 dalla Maestà del Re Federico Augusto di Sassonia nell' Istria, Dalmazia e Montenegro del Dottore Bartolomeo Biasoletto, membro di più società accademiche, Trieste 1841.* Дјело је преведено на њемачки и издато у Дрездену 1842 године. — Данас је немогуће доћи до тих дјела, па сам се морао послужити одломцима, који су преведени на српски језик.

⁴⁰⁾ Часопис Књижевни лист, Година II (Цетиње 1902), свеска IV стр. 85.

Уз чланак Р. Драгићевића »Његошсва Биљардак«

Сл. 1 — Цетинье 1837 године

Уз чланак Р. Драгићевића «Његошева «Биларда»

Сл. 2 — Манастир и «Биларда» 1856 године

Из дјелâ Коваљевскога и Биазолета може се, дакле, закључити, да је нови Његошев двор, звани Б и љ а р д а, у мају мјесецу 1838 године већ био под кровом.^{40а)}

Постоје и архивски подаци о томе, да је нови Његошев двор био подигнут 1838 године. Они се налазе у писмима руског потпуковника Јакова Николајевића Озерецковског владици Раду. Озерецковски је био на Цетињу до 17/29 октобра 1837 године⁴¹⁾ и он се за вријеме свога бављења, као што смо видјели из Његошевог писма Гагићу од 18 јануара 1838 године, савјетовао са Његошем, гдје је на Цетињу најпогодније подигнути нове неопходно потребне зграде. Његош, међутим, свој нови двор није озидвао на мјесту гдје су заједнички били одредили, о чему је Озерецковски био обавијештен, свакако од Његоша или по Његошевом налогу, јер 11/23 марта 1839 године Озерецковски пише Његошу из Беча и ово: »Са задовољством сам чуо, да сте успјели подићи нову кућу близу Манастира и потпуно сам сагласан, да је то мјесто боље од раније заједно изабраног наспрам Манастира, јер је у Вас веома потребно штедјети земљу.«⁴²⁾ 1/13 августа исте год. Озерецковски поново пише Његошу. Он му каже, да је код њега био Његошев учитељ француског језика Жом и да му је »причао много о Црној Гори, о кућама које сте Ви подигли, о почетом путу до Ријеке Црнојевића, о моме побратиму, о Вашем животу итд.«⁴³⁾ Из овога писма се види, да је Његош подигао убрзо и још неку зграду на Цетињу, сем нове зграде »близу Манастира«, као није Б и љ а р д е. Ја мислим да је овдје ријеч о великој згради за смјештај из Русије добијаног и купованог жита и кукуруза, јер 23 фебруара 1839 г. Његош је писао опширно о томе Гагићу, па му пише и то, да је на Цетињу »сазидан ове године магазин за житом.«⁴⁴⁾

^{40а)} Код неких писаца случајно је наведена 1838 година као година подизања новог Његошевог двора, касније зване „Биљарде“, јер за тај податак немају никаквог доказа, или се наведена литература не односи на ову грађевину (упор. напр. А. Пајевић: Из Црне Горе и Херцеговине, Нови Сад 1891, 74, гдје пише да се Његош повратио из Русије 1838 године и „ове године стаде на Цетињу градити велику зграду ...“, а Његош се повратио из Русије још 11 23 августа 1837 године).

⁴¹⁾ Чупићева Годишњица XXXIII, 293 и Д. Вуксан: Писма Петра Петровића Његоша, 261.

⁴²⁾ Цетињски архив и Споменик Српске кр. академије LXXXI, 12.

⁴³⁾ Цетињски архив и Споменик LXXXI, 13.

⁴⁴⁾ Цетињски архив и Д. Вуксан: Писма Петра Петровића, 386.

У разним нашим и страним дјелима има доста цртежа и фотографија Његошове Биљарде, а у најновије вријеме дао је њен детаљан опис Душан Вуксан. Ја описе те зграде нећу понављати, али је потребно напоменути, да је она дуга 72,40, а широка 7.50 м., док су два краја зграде имала још по једну просторију и била су широка по 13,15 м. Зграда има приземље и један спрат, односно два спрата по неким описима. Њено пространо двориште било је ограђено високим зидом, а на четири угла биле су високе и тврде куле.⁴⁵⁾ За ондашње Цетиње оволика зграда била је доиста огромна грађевина, а њено брзо подизање (од почетка прољећа до средине августа 1838 год.) морало је старим Црногорцима стварно бити необично. Ту брзину подизања једино и има Ковалеvски на уму, када каже да је ту прелијепу нову зграду Његош подигао на чуђење све Црне Горе («на удивленіе всей Черногоріи»). По моме увјерењу, и решење о подизању ове зграде и брзина њенога подизања везани су за поменути Вуков опис старе сенатске зграде, јер је културног и осјетљивог Његоша јако и дуго пекла Карацићева констатација, да у Његошевом Сенату »на једна врата сенатори, а на друга магарад улазе«, па је убрзао грађење нове зграде за Сенат, како би Карацић у обећаном српском преводу или другом њемачком издању из свога дјела о Црној Гори избадио или измијенио раније наведени опис. Тај Вуков опис старе сенатске зграде љутио је и друге Петровиће чак и много касније. У томе се нарочито истицао Ђорђије Петровић, који се због тога посліје више година није хтио са Карацићем у Трсту чак ни пољубити. Кад га је Карацић запитао, зашто се и са њим не пољуби, као са свима присутним пријатељима, Ђорђије му је љутито одговорио: »Ето зато, што за онога владинина магарца не би нико знава, а сад у здравље твоје зна сва Европа. Зар немаше што љепше и паметније написати, него његова магарца? . . . « Ђорђије је том приликом и запријетио Карацићу, да ће му сломити и ону здраву ногу, ако поново дође у Црну Гору. То је Карацић добро памтио и књаз Данило га је једва нагнао да са њим изађе из Котора на Цетиње чак и 1852 године, но ипак је Карацић прикретању додао ради сигурности књазу Данилу: »Ваша Свјет-

⁴⁵⁾ Записи XXV, 15—16.

лост! Ја идем на Вашу ријеч«. ⁴⁶⁾ Та љутња била је позната и кроз Боку, јер 22 марта 1853 године пише из Котора поп Вук Поповић Караџићу о приликама у Црној Гори, па се у Поповићевом писму налази и ово: »Ја сам чуо да вас нешто Ђорђе мрзи, а то због некаквог описанија вашег, у коме сте описали стари двор на Цетињу и рекли, да у соби до сенатора магарци стоје«. ⁴⁷⁾

Немогуће ми је тачно утврдити, када су били потпуно довршени унутрашњи радови у новом Његошевом двору, нити када се Његош преселио из Манастира у нову зграду, каснију »Биљарду«. Да нови Његошев двор није био потпуно довршен и насељен у мају 1838 године може се закључити по томе, што је саксонски краљ са својом пратњом становао у Манастиру приликом доласка на Цетиње. ⁴⁸⁾ Идуће (1839) године Његоша су посјетили један Њемац и два Енглеза и сви су оставили описе тих својих посјета. Да је њемачки пјесник Хајнрих Штиглиц посјетио Цетиње и Његоша 1839 године познато ми је само из литературе, ^{48а)} али до његовога дјела нијесам уопште могао доћи. Имао сам у рукама само неколико цитата из Штиглицовог дјела, па и овај опис Његошеве собе: »Одаја Владичина (соба за становање) прави прије утисак једног укусно намјештеног војничког шатора, него сједишта једног духовног кнеза. Зидне украсе сачињава читава галерија оружја, већином турски плијен, старији или новији.

⁴⁶⁾ М. Медаковић: П. П. Његош..., 127 (напомена). Познато је, да ни Коваљевски није био задовољан са Караџићевом књигом о Црној Гори (Вукова преписка VI, 464 и Љуб. Стојановић: Живот и рад Вука Стев. Караџића, 449).

⁴⁷⁾ Вукова преписка VII, стр. 165.

⁴⁸⁾ Глас Црногорца Број 4 из 1897 године. — Др. Биозолето има неколико важних података о намјештају у Његошевим собама у Манастиру. Он пише да је у Манастиру било 5 соба са по два прозора и 1 соба са једним прозором, која је служила као претсобље. Из тога претсобља улазило се у Његошеву библиотеку, „која је доста богата — каже Биозолето —, с књигама лијепо увезанијем, на различитијем језицима, то јест: српском, руском, француском, грчком итд. Друга до ове изгледаше као соба од примања, јер у њој бијаше једино канапе са округлијем столом предањ, укусне модерне радње. О зиду изнад канапета висаше велико огледало у оквиру позлаћеном, према коме на супротном зиду бијаше сат, такођер у позлаћеном оквиру, који сваки пут откуцавајући завршаваше с избранијем музичкијем комадима. О друга два зида висаше по једна сабља богато окована. У овој истој соби бијаше још писаћи сто, фино израђен. Трећа соба бијаше спаваћа са укуснијем креветом најфиније радње“ (Глас Црногорца број 4 из 1897 године, стр. 1).

^{48а)} Српски књижевни гласник од 1 децембра 1925 г. Нова серија књ. XVI, број 7 (Његошева споменица), стр. 503—4.

Остали намјештај, од удобног дивана и укусног писаћег стола па до елегантне столице, све је од реда по најновијем укусу израђених.^{48б)} Овај нови собни намјештај био је »недавно донесен из Трста«,^{48в)} а са њим је, по моме мишљењу, могао бити набављен и познати Његошев билијар, о коме ће касније бити ријечи. Ако је тачан навод једног каснијег посјетиоца Цетиња, да је Штиглиц био Његошев гост у Манастиру^{48г)} и овај се опис односи на манастирске просторије, онда је поменути нови и укусни намјештај могао бити набављен за нови Његошев двор, у који се Његош још није био преселио, или је, истовремено са новим намјештајем за нови двор, набављен нови намјештај и за манастирске просторије. Овај опис ипак није сувишан, јер се по њему може судити и о намјештају новог Његошевог двора, за који нијесам могао наћи много података. Неће бити сувишно нагласити и то, да је њемачког пјесника Штиглица пратио по Црној Гори неки Грк Теодор, који је неколико мјесеци прије Штиглицовог доласка био за послан на Целињу као »архитект«. Ово ме је љубазно извијестио д-р Љубомир Дурковић, који је Штиглицово дјело о Црној Гори и Његошу имао кратко вријеме у рукама, те је овај Грк Теодор свакако имао удјела у зидању Његошеве »Биљарде«.

Неоспорна је, међутим, чињеница, да је Његош од средине мјесеца августа 1839 године већ стално живио у своме новом двору, каснијој »Биљарди«. За ово имамо сасвим поуздане податке код двојице енглеских путника, који су у то вријеме посјетили Цетиње и били Његошеви гости. То су Edward Mitford и Henry Layard, који су заједно путовали по Црној Гори и много касније посебно издали своје биљешке и мемоаре о томе путу.

Митфорд је водио тачне биљешке по данима, из којих излази, да су поменути путници 25 августа (1839) ујутро кренули из Котора и »доцкан по подне« стигли на Цетиње, а 27 августа »рано у зору« пошли су са Цетиња, па су преко Ријеке Црнојевића продужили за Скадар. Он биљежи, наравно, датуме по новом календару, те је њихов боравак на

^{48б)} Gustav Rasch: Vom schwarzen Berge, Dresden (1875), S. 73 и Записи XVI, 156 (за цитате из дјела Густава Раша служио сам се већ преведеним текстом у Записима).

^{48в)} Српски књижевни гласник од 1 децембра 1925, стр. 507.

^{48г)} G. Rasch: Op. cit. 73 и Записи XIV, 156.

Цетињу био од 13 до 15 августа по старом календару. Описујући Цетиње, Митфорд каже, да се »на кратком одстојању« од Манастира налази »Поглаварева кућа, дуга четвороугаона грађевина на два спрата«, у којој су се пријавили Његошу, који их је љубазно примио. Послије краћег разговора с Његошем дата им је једна »обична, али веома удобна соба« за спавање. Убрзо су добили »врло добар ручак«, који им је спремио Његошев кувар, Италијанац, а послужени су и »нарочито добрим вином«. Његошев секретар Милаковић увече је био код њих, да види, по Његошевој наредби, је ли им што потребно, а када су ујутро устали и пошли до Његоша, нашли су га у »његовој библиотеци«. ⁴⁹⁾

Лејард такође јасно каже, да су за вријеме посјете Његошу живјели у данашњој Биљарди, јер у своме опису Цетиња даје и ове податке: »Владичин двор бијаше једна велика једносpratна зграда без икаквих архитектурских претензија, просто обојена бијелом бојом. Близу двора налази се манастир . . .«. Путници су се при уласку у Његошев двор попели »уз степенице које воде на први спрат« и одвели су их »у једну собу за спавање«. Његош је тада ручао и одмах им се секретар Милаковић извинуо што га за час морају причекати, па их је убрзо одвео до Његоша. »Кад уђосмо у његову собу, која је намјештена просто, као и манастир, он устале с једне софе или дивана да нас прими . . .«, каже Лејард, па, пошто је описао Његоша, његово одијело и његове особине, изрично подвлачи, да се Његош »користи својим путовањима и стекао је цивилизоване навике и европско понашање и обичаје«. Уз разговор о познатом сукобу Црногораца са аустриском војском на Паштровској Гори прошле године, Његош је посјетиоце »превео у сусједну собу«, гдје је било разно оружје и униформе, заплијењене од Аустријанаца. ⁵⁰⁾ Лејард каже и то, да Његошеви сенатори за вријеме њихових засиједања на Цетињу живе »у манастиру или дво-

⁴⁹⁾ Записи XX, 89—90. — Цио Митфордов опис Цетиња, у коме он погрешно зове цетињски манастир Светог Василија мјесто Свете Богородице, гласи: „Ово мјесто — пошто га не смијемо назвати градом, чак ни селом — носи име Цетиња. Једине зграде у њему јесу Манастир Светог Василија, један ружан блок двоспратних зграда са неком врстом звонаре; на кратком одстојању, с десне стране, налази се Поглаварева кућа, дуга четвороугаона грађевина на два спрата, друга једна њој слична и једна штала са неколико кућица растурених по малој долини; то је све што сачињава престоницу Црне Горе“ (Записи XX, 89).

⁵⁰⁾ Записи XX, 157—159.

р у«, а са Његошем је врло често разговарао «у његовој соби за рад». ⁵¹⁾ У даљем опису Лејард наводи и ове податке о Његошу: »Владика је живио веома скромно. Ручао је и вечерао у вече. Јела која су служена за његовим столом бјеху проста и малобројна. Његов кувар бјеше, мислим, из Трста. Његов стан бјеше намјештен удобно, али просто . . .« ⁵²⁾ Код Лејарда имамо још један драгоцен податак. Он, наиме, изрично каже, да је тада Његош имао у своје двору билијар, који је био набавио из Трста, а наглашава и то, да је Његош много волио игру на билијару и да су за вријеме Лејардовог и Митфордовог кратког бављења на Цетињу Његош и Лејард »више пута играли заједно«. ⁵³⁾ Из ових Митфордових и Лејардових описа видимо, да је средином августа 1839 године Његошев двор, каснија Биљарда, био потпуно довршен и уређен, јер су у њему биле не само све потребне просторије за Његоша, већ и собе за сенаторе, соба за секретара, собе за госте, кухиња и разне споредне просторије, као на примјер она, у којој је било заплијењено оружје из борбе са Аустријанцима 1838 године. Да је нови двор био сасвим готов и насељен 1839 године види се и из једнога навода Димитрија Милаковића, двадестогодишњег Његошевог секретара, који је на једном мјесту забиљежио, да су мање важна акта црногорске државне архиве сложена 1834 године у двије картарице, те су у њима чувана »у манастиру цетињском до 1839 год., а тада су пренесена у нови двор, што је исти владика на Цетињу начинио«. ⁵⁴⁾

У новембру 1843 године посјетили су Цетиње један Енглеz и једна Енглескиња, који су ишли да виде Његоша чак и за вријеме његовог присуства у борбама око познатих острва Врањине и Лесендра. Они су разгледали Његошев двор на Цетињу баш истога дана када је Његош био отпутовао к Скадарском Језеру и видјели су и све Његошеве драгоцености у његовој спаваћој соби. Његошеве просторије у двору овако описују: »Владичине одаје за приватна и јавна примања састоје се из једне собе за билијар, не веће но што је потребно за игру, у којој је он врло вешт, малог предсобља и собе за спавање. У првој, зидови су били украшени оружјем.

⁵¹⁾ Записи XX, 227.

⁵²⁾ Записи XX, 229.

⁵³⁾ Записи XX, 159.

⁵⁴⁾ Димитрије Милаковић: Историја Црне Горе, Задар 1856, стр. VIII (панчевачко издање стр. 11), у напомени.

У предсобљу, трсноги сто са умиваоником и убрусом. У соби за спавање, где се још осећао мирис од дувана, стајао је један орман, који је садржавао предмете достојне да привуку једног пашу на Цетиње. Руски ордени и бурмутице без броја, искићене најодабранијим бриљантима; поклони аустријских царева од необичне вредности; успомена-две од саксонског краља, који је пре пет година долазио на Цетиње«. ^{54а)}

Податке о Његошевом двору и намјештају у њему допуњују још два Енглеза, који су посјетили Његоша у мају 1844 године, као пратиоци команданта енглеског ратног брода лорда Кларенса Пецета, касније познатог енглеског адмирала. Из кратког извода ових описа види се, да је Његошев двор био »удобна и добро озидана, знатно велика грађевина. Унутрашњост његова далеко је изнад спољашњег изгледа. Собе у које су их увели биле су тако лепо намештене, да је један од гостију посумњао да нису то само неколико соба таквих, парада ради; обишао је и најудаљеније кутове (двора) и свуда је нашао исто господство«. Соба коју је Његош дао Пецету за преноћиште »могла је да важи и у Паризу и у Лондону као најлепша соба за спавање« — изрично подвлачи један енглески официр. Са лордом Пецетом дошли су на Цетиње шест енглеских и два аустриска официра и Његош им је приредио у своме двору ручак, који је сервиран из порцеланског и сребрног посуђа. »Сто је био лепо постављен, пун цвећа, воћа и лаке закуске«, а ручак, са изобилном количином шампања, био је тако богат, да су гости »почели очајавати хоће ли бити крај«. ^{54б)}

Ја нијесам могао наћи ниједан детаљнији и важнији податак из Његошевог времена о унутрашњем уређењу зграде. Но морам нагласити једно, да сам од свих савремених описа Његошевог Цетиња имао у рукама само једно оригинално дјело (руског инжинера Коваљевског), а из свих других дје-

^{54а)} Српски књижевни гласник књига XXIX, Број 7 од 1 октобра 1912 г., стр. 517.

^{54б)} Српски књижевни гласник књига XXVI, свеска од 1 јуна 1911 године, стр. 867—869. — Из докумената Цетињског архива види се, да је ова посјета била 18 и 19 маја по старом календару 1844 године (Његошев „Исходјашчи журнал“, књига за 1839—1847 годину, Број 38 од 19 маја 1844 године, којим Његош извјештава о тој посјети руског конзула Јеремију Гагића; упор. и Чупићеву Годишњицу књ. XXXII, стр. 190), те у изводу, објављеном у Српском књижевном гласнику (књига XXVI, стр. 766), погрешно стоји, да је та посјета била 1843 године.

ла имао сам само дјелимичне изводе или преводе појединих одломака, те могу претпоставити, да би се у оригиналима поменутих дјела нашао и који драгоцен податак о уређењу појединих просторија новог Његошевог двора. Може се ипак једно закључити, да су Његошеве собе биле укусно и доста лијепо уређене, јер више од двадесет година после Његошеве смрти њемачки писац Густав Раш забиљежио је о Његошевој Биларди и ово: »Све су одаје високе и свијетле, а различите су величине. Од њиховог ранијег сјаја и уређења, пошто су преправљене, другојачије распоређене и према другим циљевима преудешене, није ништа друго остало осим ту и тамо позлаћени од штука украси на плафону, неколико тапицираних зидова и успомена на господаре Црне Горе . . .«⁵⁵⁾ Говорећи мало даље о Његошевој смрти, Густав Раш каже да је за вријеме свога бављења на Цетињу становао у сали, у којој је Његош умро 1851 године, па додаје и то, да та сала »и данас стоји украшена позлатама на плафону«.⁵⁶⁾

Сигурно је, да је Његош свој нови двор попунио потпуно или бар дјелимично новим намјештајем. Свакако је са тим намјештајем набављен и билијар, јер да га је Његош имао у мају 1838 године у манастиру, тешко да то не би нагласио д-р Биазолето, који је имао бистро око и који је и мање важне ствари забиљежио за вријеме свога кратког бављења на Цетињу. Тешко је вјеровати и то, да би га Његош држао у манастирским одјељењима. Но сигурно је само то, да је билијар био у новом двору, каснијој Биларди, већ у августу 1839 године, јер смо видјели, да је од 13/25 до 15/27 августа те године Његош често играо билијара са енглеским путником Лејардом за вријеме његовог кратког бављења на Цетињу. Очигледно је, да је Његош и раније играо билијара, јер да је овом приликом био почетник, Лејард би то свакако нагласио. Ја знам само за један податак о ранијем Његошевом игрању билијара. То је било још крајем јануара 1837 год, и то у Бечу, када је Његош био на путу за Русију.^{56а)}

Свој билијар Његош је намјестио у главној и великој сали новог двора, у којој ће се развијати скоро цио др-

⁵⁵⁾ G. Rasch: Op. cit. 60—61 и Записи XIV, 150.

⁵⁶⁾ Ibidem, 78 и Записи XIV, 158.

^{56а)} Чупићева Годишњица XXXIII, 279.

жавни живот Његошеве Црне Горе. По томе билијару, онда често званом »биљарда«, назваће се прво само с а л а у којој је он био — »биљарда«, а временом ће по тој сали ц и ј е л а з г р а д а новог Његошевог двора добити назив »Биљарда«. Имам у својим исписима неколико података о тој сали, па мислим да неће бити сувишно и њих навести, поред оних већ наведених од енглеских путника Митфорда и Лејарда. По времену први опис би био од руског научника Измаила Ивановића Срезњевског, који је посјетио Цетиње 1841 године. Ја нијесам могао доћи до његовог дјела, а у једном изводу из његовог путописа може се закључити само то, да је у великој билијарској сали Срезњевски видио и слике: ондашњег руског цара Николе I, Наполеонову, Карађорђеву и познатог енглеског пјесника Бајрона.⁵⁷⁾ Милорад Медаковић дошао је на Цетиње 1844 год. И он има један опис билијарске сале, који гласи: »Повећа соба, у којој је био билијар, била је намијењена за судницу и за дружевни збор Црногораца. У наоколо било је неколико клупица, неколико столица и двије трпезе. На једној је ручавао, а на другој би писао владика. На зидовима висило је оружје, а око једног огледала намјештене су биле пушке увитије цијеви и сломљеније кундака. Ове су пушке са Салковине, кад су се Црногорци јуначки борили са Арбанасима . . .«⁵⁸⁾ .

Мјесеца септембра 1844 године посјетио је Његоша на Цетињу енглески научник и путник Џон Гарднер Вилкинсон. Код Његоша је био у његовом новом двору, који Вилкинсон овако описује: »Све одаје излазе у један дугачки ходник, на чијем најгорњем крају имађаше Владика своје собе. Највиђенија од свих била је соба за билијар, која је истовремено служила и као соба за аудијенције, и као трпезарија и као обична соба за пријем гостију . . . Зидови собе за билијар украшени су били фишеклијама и разним оружјем. Владика је волио да игра билијара, или би радо посматрао кад се игра. Неки од његових перјаника или његових ађутаната обрадовали би га често својом умјетношћу . . .«^{58а)} Матија Бан долазио је из Београда државним послом три

⁵⁷⁾ Просветни гласник за август 1913 г. (Београд), стр. 735.

⁵⁸⁾ Медаковић: Живот и обичаји Црногораца, 163; упор. и Медаковићево дјело Цетиње црногорска престоница, 6—7.

^{58а)} G. Rasch: Op. cit. 69—70 и Записи XIV, 154 (код Раша стоји, да је Вилкинсон посјетио Цетиње 1840, а из друге литературе види се, да је то било 1844 г.).

пута на Цетиње. Кад је први пут дошао, 1848 г., Његош га је примио у познатој билијарској сали, а допратио га је Његошев секретар Милаковић. »Пођосмо сви скупа једним ходником, коме на дну виђаху се врата и пред њима шест перјаника лијепо одјевених — пише Бан. Један од њих отвори врата. Када на њих ступих видим доста пространу дворану са биљаром у средини и зидовима свуд наоколо начичканим свакојаким бираним оружјем. Око биљара стајаху на ногама сенатори и многе црногорске старешине у своме богатом одијелу. Пред тим величанственим, живописним призором ја стадох један час као укопан, па узех очима тражити по оној множини људи владику, кога нијесам познавао, а нико ме к њему није приводио. И управо кад сам се хтио обратити Милаковићу да га замолим за ту љубав, опазим на горњем углу биљара висока и лијепа Црногорца у народном одијелу, гдје се на мене осмјехну, па поступи напријед, одвојивши се од осталих. Одма се домислих, да је то владика; хитно му приступим и, пољубивши га у руку, изручим му поздрав. Он одговори на сваку тачку веома смишљено и рјечито. Жубор усхићења трептио је по дворани, али на један његов знак сви се уклонише. Остадосмо сами. Понуди ме да сједем, па се и он ували у једну огромну наслоњачу црном кожом превучену . . .«⁵⁹⁾ За вријеме Бановог првог бављења на Цетињу Његош га је звао и на један сједник. Бан и тај сједник описује, па ево опет Банов текст, јер су описи ових сједника код Његоша ријетки у нашој литератури. »По вечери одох на сијело — почиње Бан свој опис. То се држало у дворани биљара. Владика је сједио у својој наслоњачи, а сенатори и војводе наокло. Он ме свима претстави, а неке од њих мени, па ми до себе понуди столицу. Дуго се и весело разговарало, свашта причало, па се и шалило, а напокон се једна и отпјевала уз гусле. Владика је волио сад једнога сад другога задиркивати, те би сва дружина прсла у смјех, али и други нијесу му остајали дужни. То је све ишло тако оштроумно, брзо, наравно, а уједно и тако углађено, да сам се не мало дивио . . .«⁶⁰⁾ Бан је био код Његоша и на ручку. Опет је и ручак био у билијарској сали. »Сто је био постављен у дворани биљарској, на столу сребрно посуђе само за два лица, а ручак са мало, али веома укуских јела, наквашених добрим

⁵⁹⁾ Записи XX, 336—337.

⁶⁰⁾ Ibidem, 338—339.

приморским вином, па на завршетку и шампањским» — каже Бан. За вријеме ручка говорили су само о књижевним питањима, а пошто је Његош наредио да им се донесу цигарете и кафа, момак је спремио сто, те су сада Његош и Бан остали сами и наставили политичке разговоре.⁶¹⁾ Када је идуће године Бан поново дошао до Његоша, овај га је такође примио »у биљарској сали«,⁶²⁾ гдје га је примио и 1850 године.⁶³⁾ Цетиње је посјетио 1850 године и Њемац Кол (J. G. Kohl). Он је, наравно, био и код Његоша, а ту посјету детаљно је описао. Из једног кратког извода Коловог дјела излази, да је Кол код Његоша видио и слике руских царева Петра Великог и Николе I, а то Кол биљежи нарочито тога ради, што је примијетио да уопште нема ниједне слике суздједног аустриског цара.⁶⁴⁾ Но из овога извода не може се ипак поуздано утврдити, да ли су ове слике руских царева биле у билијарској сали или у Његошевој соби за рад.

Потребно је нагласити, да нигдје у прегледаној литератури у дјелима Његошевих савременика нијесам нашао, да се за цијелу зграду новог Његошевог двора употребљава назив »Биљарда«, већ се тај назив сријеће само за салу у којој је био билијар, јер су и за вријеме Његошево и касније Црногорци билијар звали »биљард« или »биљарда«. Тако, на пр., Матија Бан у опису свога доласка на Цетиње чак 1849 године зове Његошев двор само »Владичин замак«,⁶⁵⁾ а ниједанпут није употребио назив »Биљарда«, иако је описао три званична доласка до Његоша 1848, 1849 и 1850 год. и четврту приватну посјету испред Његошеве смрти 1851 године.⁶⁶⁾ Генерал Стратимировић био је на Цетињу Његошев гост 1850 године, а други пут је био на Цетињу 1853 године. Оба пута живио је у данашњој »Биљарди«, али он ипак Његошев двор, а касније двор књаза Данила, у својим мемоарима редовно зове само »замак«. ⁶⁷⁾ Вук Караџић у другом издању свога Српског рјечника из 1852 године код ријечи БИЉАРДА пише, да се тако зове у Црној Гори »соба гдје стоји билијар«. Димитрије Милаковић био је секретар Његошев ско-

⁶¹⁾ Ibidem, 339—340.

⁶²⁾ Ibidem, 340.

⁶³⁾ Ibidem, 346.

⁶⁴⁾ Књижевни лист Година II (Цетиње 1902), Св. IX и X, стр. 222).

⁶⁵⁾ Записи XX, 340.

⁶⁶⁾ Записи XX, 336—348.

⁶⁷⁾ Д-р. Владан Ђорђевић: Црна Гора и Аустрија 1814—1894, Београд 1924, стр. 53 и 91.

ро цијело вријеме његове владе, па ни он ову зграду не зове »Биљарда«, већ, као што смо видјели, каже, да је црногорска државна архива пренесена из манастира »у нови двор, што је исти владика на Цетињу начинио«, а дјело у коме то пише штампао је пет година послѣ Његошеве смрти. Милоград Медаковић био је више година на Цетињу за вријеме Његошево и за вријеме књаза Данила, а монографију о Његошу написао је 1881 године. Он чак ни тада не зове Његошев двор »Биљарда«, већ тај назив употребљава само за познату билијарску салу у Његошевом двору. Ево дословно Медаковићеве ријечи: »У овом новом дому бјеше 25 одјељења, од којих имаше владика за себе само три: биљарду, ђе се судило и засједало, кад се није могло у пољу и ту имаше приступа сваки Црногорац; до биљарде имаше једну собу, у којој му бјеше библиотека, а у трећој малој са једнијем прозором спавахше владика«. ⁶⁸⁾

Овом приликом ћу навести и неколико података о историском Његошевом билијару. По причању војводе Божа Петровића, који је имао шест година приликом Његошеве смрти, Његошев билијар дат је негда био на послугу онда познатој цетињској »Локанди«, данашњем »Гранд хотелу«. Када је »Локанда« набавила нови билијар, изгледа да је Његошев билијар дат на поклон неком подгоричком хотелу или кафани. То се може претпоставити на основи једног документа, који се и до данас сачувао у Архиву на Цетињу. То је писмо бригадира Михаила Вучинића од 1 септембра 1881 године ондашњем министру унутрашњих дјела војводи Машу Врбици. Вучинић је писмо написао на Цетињу и оно гласи: »Почем се овдашња Локанда снабдјела са новом биљардом, а у нашој Подгорици Вама је најбоље познато колико би нас занимала и ова стара биљарда, зато најучитивије Вас молим у име тамошњег грађанства, да бисте имали доброту поклонити нам ову стару билијарду«. На полеђини овога писма написан је датум и ова кратка његова садржина: »Михаило Нишин, Подгорица. Иште стару биљарду из Локанде да се

⁶⁸⁾ Медаковић: П. П. Његош..., 80 (курсив је мој). — Медаковић другом приликом овако описује билијарску салу: „У владике бјеше у средини велике собе билијар, а на јужној страни између два прозора бјеше једна трпеза на метар дугачка, а широка 50 сантиметара, па кад је закуска, у подне, — онда би с ногу заложили нешто, а кад је био објед — у 5 сати по подне — онда се та трпеза измакне од зида, па посиједамо...“ (Цетиње е црногорска престоница, 6—7).

поклони Подгорици«. ⁶⁹⁾ Овај докуменат објавио је Душан Вуксан још 1936 године и том приликом је замолио читаоце Записи да га обавијесте, у колико им је позната даља судбина поменутог билијара из цетињске »Локанде«. ⁷⁰⁾ Вуксанова молба није била узалудна, јер је као одговор на исту дошло једно обавјештење о Његошевом билијару. Милија Павићевић писмено је, наиме, извијестио Вуксана, да је приликом свога службеног бављења у Никшићу још 1905 године видио Његошев билијар у кафани Васа Златара-Настаћа. Билијар је још био добро очуван и имао је три једнаке штеке, док се четврта издвајала »висином, дебљином и лијепом изразом и за њу ми рекоше, да је њом играо Владика« — пише Павићевић. ⁷¹⁾ Ни Душан Вуксан, ни ондашњи директор Државног музеја на Цетињу професор Мирко Меденица нијесу могли ништа урадити, да тачно сазнаду даљу судбину Његошевог билијара, а камоли да га пренесу у Државни музеј. Тек послѣ ослобођења сазнао сам од припадних лица, да је Његошев билијар из Никшића био пренесен под Дурмитор у нови државни туристички хотел, гдје је изгорио, заједно са хотелом, за вријеме народноослободилачке борбе. Што овај историски Његошев билијар није благовремено пренесен из никшићке кафане на Цетиње у Државни музеј, већ под Дурмитор у туристички хотел, нимало није похвално за ондашње културно-просвјетне раднике у Никшићу, јер се та грешка више никада не може поправити.

Оставио сам, да на крају говорим о крову новог Његошевог двора, коме је овај чланак посвећен. И о томе питању има неслагања у нашој науци. Тако се често у историској литератури наводи, да су, због недостатка муниције у борбама крајем 1852 и почетком 1853 године, Црногорци прелили слова познате Његошеве штампарије, ⁷²⁾ али има и дјела у којима пише, да је том приликом преливен и оловни кров Његошеве »Биљарде«. Тако је, на примјер, управник цетињске штампарије »Обод« (Митар Лазовић) поводом стогодишњице Његошеве штампарије написао пригодан чланак и у њему пише, да је књаз Данило приликом Омер-па-

⁶⁹⁾ Цетињски архив.

⁷⁰⁾ Записи XV, 189.

⁷¹⁾ Записи XVI, 60—61.

⁷²⁾ Гласник Српског ученог друштва књ. XL, Београд 1874, 74—75; Медаковић: П. П. Његош..., 71—72; Борђе Поповић: Историја Црне Горе, Београд 1896, 175 итд.

шина напада на Црну Гору наредио, те се »у оскудици муниције сва слова Владичине штампарије и други оловни материјал, као и кров Владичине резиденције БИЉАРДЕ, који је такође био олован, прелије у пушчана зрна«. ⁷³⁾ Душан Вуксан је посветио један свој чланак Његошевој »Биљарди«, па у чланку каже и ово: »Биљарда је била покривена оловом. Један дио крова још је Владика Раде претворио у пушчана зрна, остатак употријебио је Књаз Данило у исте сврхе«. ⁷⁴⁾

До прије десетак година ја сам мислио, да је доиста недостатак муниције крајем 1852 год. могао приморати књаза Данила, да и оловни кров Његошевог двора претвори у пушчана зрна. То ме је увјеравао и један карактеристичан факат, који наводи помињани руски инжињер Коваљевски. Он је, наиме, био у Црној Гори и у вријеме напада Омер-пашина на Црну Гору, па пишући о тадашњим приликама у Црној Гори и о нападу Црногораца на град Жабљак у новембру 1852 године, наводи и овај детаљ: »Дознавши да су Црногорци у Жабљаку потрошили све олово и да су растопили један топ да његовим металом пуне друге, Паштровићи, по занимању рибари као и сви становници Приморја, дигну све олово, којим обично завршавају мреже, и понесу га као помоћ у Жабљак«. ⁷⁵⁾ Но прије десетак година набавио је из једног скадарског фотографа (Кела Марубиа) ондашњи директор Државног музеја на Цетињу Меденица фотографију старог Цетиња, на којој се јасно види, да је на Његошевом двору (»Биљарди«) оловни кров, а само на крајњем дијелу, којој је дозидао књаз Данило, види се кров од тигала (цријепова). По фотографији се може закључити, да је из времена око 1870 године, те сам тога ради тражио и податке о скидању оловнога крова са Његошеве »Биљарде« у Државном архиву. Њих сам доиста и нашао у фасцикули за 1874 годину докумената тзв. Војне управе. То је нова државна институција, установљена тек 23 априла те, 1874, године, јер је на Бурђевдан 1874 године књаз Никола извео реформу, по којој је Сенату оставио само судску власт, »а за друге др-

⁷³⁾ Душан Вуксан: Преглед штампе у Црној Гори 1834—1934, Цетиње 1934, 166.

⁷⁴⁾ Записи XXV 17.

⁷⁵⁾ Записи XIV, 86.

жавне послове установио је засебне управе: војену, финансиску, просвјетну, за унутрашње послове и књажевску канцеларију за спољне послове.⁷⁶⁾ На чело нове Војене управе књаз је поставио војводу Илију Пламенца, који ће отада до 1879 год. бити црногорски управитељ војени, а од реформе 1879 све до 1905 године министар војни.

Један од првих важнијих послова војводе Илије био је скидање оловнога крова са Његошеве »Биљарде«. Први докуменат о томе питању јесте од 8 јуна 1874 године. Он је цио писан руком војводе Пламенца, упућен је командиру Андрији Јовићевићу и дословно гласи: »Г. Командире, Послали смо попа Видака у Црницу да купи 19 хиљада тигала. Исти поп Видак тигле је купио, то јест за стару Биљарду, а Н(јегова) С(вјетлост) Господар Књаз река(о) је да се дадне наре(д)ба да и(х) доведе вапорић и то што приђе, зато ја вама пишем да ви дате наредбу, да вапорић води лађе и тигле да доведе, зато ако би мога(о) и по два пут на дан довест то би и вапорићу боље било и држави, јер вода бјежи добро«. Четири дана касније потписан је и уговор о прекривању Биљарде између војводе Пламенца и двојице радника, свакако стручњака из Боке или Црногорског Приморја, јер су се латиницом потписали. Сачувани су оригинал и концепт уговора. И у тексту уговора има празнословљења, као и у наведеном акту, а има и неколике ситне разлике између концепта и оригинала, па сам празнословљења у оригиналу допунио у малим, а ријечи које се налазе само у концепту додао сам у угластим заградама. Текст сам истовремено транскрибовао, јер је писан старим правописом, и донасим га у цјелости:

»Цетиње 10. Јунија 1874.

КОНТРАТ

Ко(ј)и се данасњијем даном чини између Г. Војводе Пламенца и Менега Милошића и Јована Паулетих(а):

1. Обвезује се Менега и Јован да скину олово и цингу са старе Биљарде и да је спуште у авлију.
2. Да одбију штице [од греда] и да их спуште, пазећи да се не би која сломила.

⁷⁶⁾ Записи VIII, 30.

3. Да пришију риме и ка(н)тинеле [на Биљарди] у најбољи ред и ако би требало ко(ј)и кључ да се промијени имају га промијенит.

4. Имају се риме и ка(н)тинеле истијема радницима на кућу додати.

5. За ово би погодба тал(ијера) 70.— седамдесет.

6. Погоди се Г. Војвода с Менегом за покријевање куће [Биљарде] с тиглама и то:

7. Обвезује се исти Менего, да ће покрити кућу као шпедал: прве тигле у клак са све четири стране, пак гравале по врху да има ставити.

8. Да Менегу дадну тигле на кућу.

9. Менего се обвезује да ће кућу добро покрити и да ће бити у подпуном реду, т. ј. да неће точити, и за све што би рђаво било биће он одговорник.

10. Обвезују се они, да неће никакав рад предузети докле њу не сврше.

11. За покријевање би погодба тал(ијера) 50.— педесет.

За више увјерење овога контраата ми се дво(ј)ица подпишујемо да ћемо све у добром реду извршити како контраат гласи.

Domenico Millossich

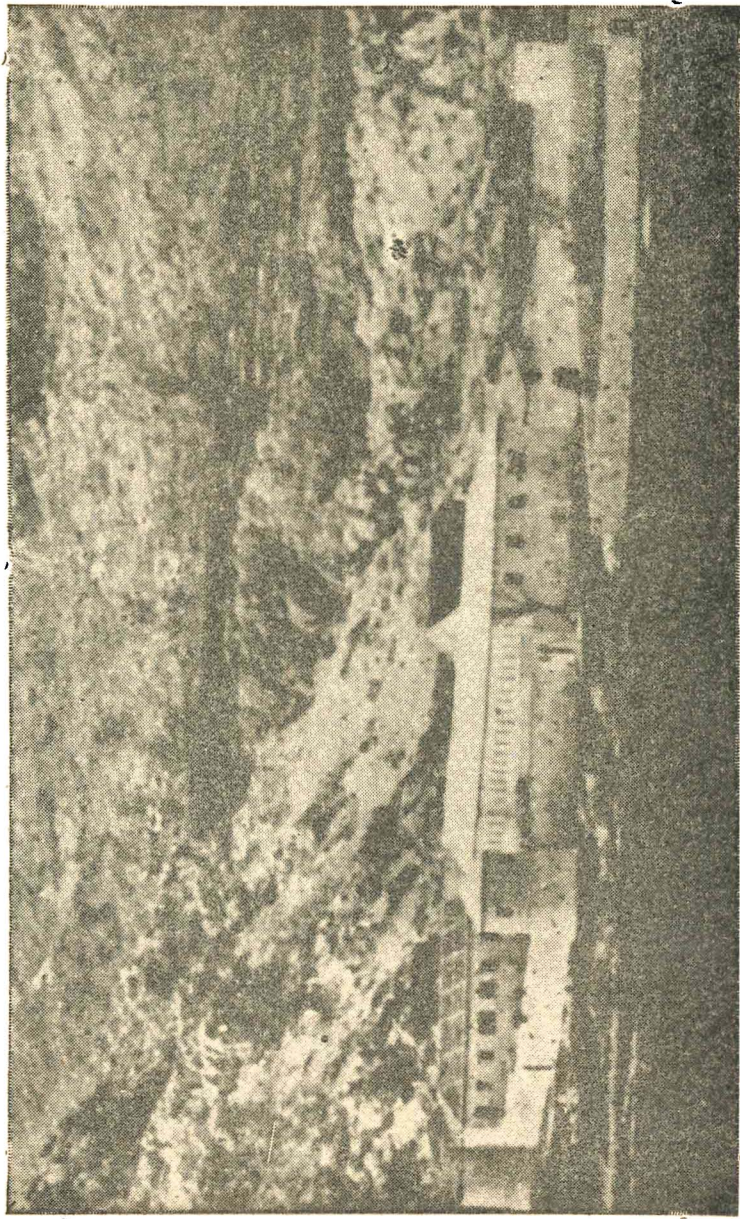
Giovani Pauletich + «⁷⁷⁾

Скидање оловног крова ишло је врло брзо, јер се из једне рачунске књиге Војне управе види, да је већ 12 јуна (1874) исплаћено некоме Андрији Новакову 12 фиорина у злату што је »прећера(о) на кола олово са Биљарде у Малу лабораторију, т. ј. у авлију«. ⁷⁸⁾

⁷⁷⁾ Државни архив на Цетињу, акта Војне управе за 1874 год

⁷⁸⁾ Државни архив на Цетињу, повезани „Протокол расходах свијех рачуна за војну (sic!) поч. 23. Априла 1874“, лист 30, Тек. бр. 135. — Мени је познато само једно кварење изгледа Његошове Биљарде прије овога главног Пламенчевог. То је дозиђивање уз Биљарду посебне зграде, од краја Биљарде до куле која је била пред Манастиром. Када је та зграда дозидана нијесам могао тачно утврдити. „Ова зграда ушла је у кулу, па је том приликом одваљена готово половина куле. Ово је прва рана на Биљарди!“ — каже Душан Вуксан (Записи XXV, 15).

Уз чланак Р. Драгићевића «Његошева Биљарда»

Сл. 3 — «Биљарда» са оловним кровом

Уз чланак Р. Драгићевића «Иветсјева Биљарда»

Сл. 4 — «Биљарда» са кулама

Војвода Илија Пламенац је и крај своје министарске службе везао за Његошеву Биљарду. Он је, наиме, 1903 године подигао нову зграду за подручно му Министарство војно, па је није имао нигдје друго на Цетињу озидаати, сем на простору историског Његошевог двора! Да подигне ту зграду срушио је једну од познатих кула Биљарде (била је према данашњој Штампарии »Обод«), а зграду Министарства војног је стварно »прилијепио« уз »Биљарду«, како тачно каже Душан Вуксан.⁷⁹⁾ Освећење те нове зграде извршено је 5 децембра 1903 год. на најсвечанији начин и чак је књаз Никола изјавио војводи Пламенцу »признање на уложеном труду око подизања овог здања«, а при крају те новинарске вијести пише чак и то, да ће ова нова зграда Министарства војног служити »и као украс наше престонице«.⁸⁰⁾ Ја, међутим, мислим, да је подизање ове зграде на штету историске Биљарде било много прије за осуду, но за похвалу, а увјерен сам, да војвода Пламенац није несвјесно везао и почетак и крај своје министарске службе за рушење Његошеве Биљарде, већ да ова рушења морају имати неке везе са Његошевом »Кулом Ђуришића«. Да, пак, нова зграда Министарства војног није могла служити »као украс« Цетиња у то се није тешко увјерити онима, који имају могућности да виде гдје је и како иста подигнута.

Послије овога Пламенчевог рушења прве историске куле и једног дијела оградe, Његошева Биљарда је убрзо изгубила и остале куле и високу ограду. О томе се код Вуксана налазе ови подаци: »Пред јубилеј Краља Николе (1910 год.), да би се отворио видик од Двора до Манастира, срушене су обје јужне куле, а тако и зидови, који су их везивали. Коначно у исто вријеме срушена је и потоња кула (према »Владином Дому«), да би се од њеног материјала направила гимназијска дрварница!«⁸¹⁾

Ја сам још јула мјесеца 1939 године написао једну кратку биљешку о потреби рестаурације историске Његошеве Биљарде,⁸²⁾ а и данас сам тога мишљења. Ако се томе

⁷⁹⁾ Записи XXV, 16.

⁸⁰⁾ Глас Црногорца од 6 децембра 1903 г., стр. 4.

⁸¹⁾ Записи XXV, 16.

⁸²⁾ Записи XXII, 64.

питању није могла поклонити довољна пажња приликом прославе стогодишњице Горског вијенца, онда је свакако нужно то урадити бар до стогодишњице Његошове смрти.⁸³⁾

Ристо Ј. ДРАГИЋЕВИЋ

⁸³⁾ Уз овај чланак прилажем четири слике:

Сл. 1 — Цетиње 1837. године (узета из дјела Dr. Vratislav Černý: *V hlavním městě Černé Hory, v Praze 1902, str. 130*; из прегледане литературе није ми познато ништа о овој слици, а Черни не води одакле ју је узео).

Сл. 2 — Манастир и „Биљарда“ 1856. године (цртеж Романа Зморског, узет из дјела Љубомира Дурковића-Јакшића: *Petar II Petrović-Njegoš (1813—1851), Warszawa 1938, између стр. 52 и 53*).

Сл. 3 — „Биљарда“ са оловним кровом (повећани снимак „Биљарде“ са фотографије Цетиња из времена око 1870. године, коју је дугогодишњи директор Државног музеја на Цетињу професор Мирко Меденица набавио из Скадра од фотографа Марубиа).

Сл. 4 — „Биљарда“ са кулама (снимак је узет из дјела Князь Дм. Голицынъ — Муравлинъ: *У Синя Моря — Путевые очерки Черногории и Далматинскаго Побережья, С. — Петербург 1898, стр. 101*).